

զատ ըլլալով՝ աւելորդ կը սեպենք իւրաքանչիւրինը հոս դնելը :

Չինաց կայսրը, իր ընտանիքն և կառավարութեան կերպը :

Եւս ընդարձակ կայսրութեան գլուխն և պատուով առաջին անձը կայսրն է որն որ իրենց լեզուովը (Թա-հօանկ-Թի) այսինքն մեծն և ինքնիշխան կայսր, և կամ (Թիան-Թսէյ) երկնից որդի կը կոչուի, ու Չինաց մէջ միայն աս իշխանութիւնն է որ յաջորդաբար որդւոց որդի կ'երթայ. սակայն աս յաջորդութիւնն ալ պարզ ըստ բախտի միայն չէ, այլ ընտրութեամբ է. այսինքն ոչ միշտ անդրանիկները կայսերական աթոռին ժառանգ կ'ըլլան, այլ ներկայ կայսրը կրնայ իր ազատութեամբն ընտրել իր ընտանեաց մէջէն զորն որ աւելի յարմար կը դատէ իբրեւ կարող լաւ կերպով կառավարելու տէրութիւնը: Իբրեւ կայսր՝ երկնից և կայսրութեան ներկայացուցիչն է, իսկ իբրեւ կառավարիչ՝ հայր և մայր կը կոչուի իր ժողովրդեանը, իբրեւ Թէ յերկնից որոշուած է զիրենք գործունօք սիրելու համար: Իրմէ մեծ միայն կը սեպուին երկինք, երկիրս և իր նախնիքը՝ որոնց պարտական է աւմենայն յարգութիւն ընծայելու: Իր ամէն ըրածներուն միայն երկնից պատասխանատու է, և հոն միայն կ'ուղղէ իրեն հեծութիւնները, ինչպէս նաև հատարակաց դժբաղդութեանց միջոց ալ՝ անկէ օգնականութիւն և նպաստ պարտական է ինդրելու: Իրեն պահուած է երկնից հրամանները հրատարակել, և դարձեալ զանոնք ըստ տեղւոյն տնօրինել: Տէրութեան մէջի ամեն իշխանութիւններն և պաշտօնները իրմէ միայն կախումն ունին, և առանց իրեն հաւանութեանը մեծ բան մը չկրնար ըլլալ: Սակայն հանդերձ այսու ամենայնիւ իր իշխանութիւնն ալ չափաւորեալ է, մասնաւոր հին իմաստնոց և փիլիսոփայից գրուածներովը, որոնք Չինացւոց մէջ սրբազան բա-

նէր կը սեպուին հազարաւոր տարիներէ 'ի վեր, և իմաստնոց խումբէն՝ որոնց ձեռքն է տէրութեան պաշտօններուն մեծ մասը:

Ինդհանուր տեսութեամբ նայելով Չինութեան կառավարութիւնը տանուտէրական է, որ է ըսել ընտանեաց ամենէն գլխաւորը կը կառավարէ բոլոր կայսրութիւնը. անոր համար իւրաքանչիւր նահանգին կուսակալն ալ պէտք է որ ընտանեաց մը գլուխ կեցող բարի հօր մը պարտքերը լիովին իր անձին վրայ ցուցնէ: Երբեք ուրիշ որ և իցէ ստորին պաշտօնեայք ալ պարտական են իրենց յանձնուած ժողովրդեանը վրայ հսկել և անոնց պիտոյիցը ուշ գնել հօր մը պէտքայց աս ալ յայտնի է որ շատ անգամ այս գեղեցիկ սկզբանց համեմատ չլլար գործադրութիւնը:

Տարակոյս չկայ որ անկարելի բան է 360 միլիոն և աւելի ևս բազմաթիւ ժողովուրդ մը իբրեւ մէկ ընտանիք մը կառավարել. այս պատճառաւ կայսրը շատ անգամ ծածուկ պաշտօնակալներ կը խաւրէ որ իւրաքանչիւր գաւառաց կուսակալներուն բռնած կերպքնեն ու իմանան. բայց աս պաշտօնակալները շատ անգամ իրենց յանձնուած պաշտօնն արդարութեամբ չեն կատարեր: Ո՛ր և իցէ բոլոր ունեցող մը չկրնար անմիջապէս կայսեր դիմել այլ պէտք է որ նախ պալատին հազարապետներուն ներկայացնէ զայն, որոնց շահախնդրութեանը շատ անգամ ձեռք չտար որ ընդունածնին կայսեր ներկայացնեն և այսպէսով աղերսաւ գիրներն իրենց վախճանին չեն հասնիր որով և աղերսարկուն ալ չկրնար արդարութիւն ընդունիլ: Աշառակրծութեամբ պաշտօնի մը հասնիլը շատ յաճախած է Չինացւոց մէջ, որոնք պաշտօնի հասնելէն ետքը իրենք ալ կը սկսին ուրիշներէն կաշառք ընդունիլ: Երկայ առաջ կու գայ այն օրէնքը որ քի տակ առնելէն որ կ'արգիլէ գլխաւոր պաշտօնեաներուն բնաւ պարգև մը չընդունիլ: Այսեր հրամանները ճշգրիտ 'ի գործ չեն դրուիր, և մասնա-

Տարագ Չինաց կայսեր.

ըիններուն փոփոխակի հսկողութիւն ընելու պարտաւորութիւննին աւելի ա նուն մըն է քան թէ իր. երբեմն կ'ըլ լայ որ աս բանիս մէջ յանցաւոր գըտ նուողները կը բռնուին ու շղթայի ալ կը զարնուին և իրենց ստացուածքն ալ յարքունիս կը գրաւուի, և անուննին ալ Ռէքինի պաշտօնական օրագրին մէ ջը կը հրատարակուի, սակայն աս բա ներովս հանդերձ՝ չարեաց առջևը չառ նուիր։ Այսին զի աս չարագործներուն կրած պատիժը երկարատև չըլլար, և շատ անգամ տեսնուած է որ նոյն պատ ժուած պաշտօնականները կրկին աչք մտնելով ուրիշ գաւառներու կուսակալ կը դրուին, որով նորէն իրենց բաղդը կը շինեն։ Աւստի սնոտի պարծենկո

տութիւն մըն է Չինացի գրագիտաց ըսածը թէ իրենց ազգը իմաստուն է և ամենակատարեալ օրէնքներով ու մար դասէր և անստգիւտ պաշտօնականնե րով կը կառավարուի։ Այլ հարկ է ը սենք որ եթէ իրենք և եթէ ամենայն Արոպական տէրութիւնք ալ դեռ շատ բարեկարգութիւններ ընելու կարօտ են՝ իրենց ժողովրդեան ընկերական և քաղաքական վիճակը լաւցընելու հա մար։

Այստեղ պարտքն է իր տղոցը վրայ խնամք տանիլը, և պարտրկան է իրենց սորվեցընելու Այնջու և Սաթարի լեզուները, հրահանգելով միանգամայն զիրենք զինուորական արուեստին մէջ։ Այն տարի հանդիսական քննութիւն

մը կ'ըլլուի աս ուսմանց, ուր որ պարտը-
կան են ներկայ գտնուիլ տէրութեան
գլխաւոր պաշտօնեաները. և ուլ որ մա-
սի մը մէջ կը գերազանցէ, իրեն պա-
տուոյն աստիճանը կը մեծնայ: Այս
հասարակաց առջև եղած քննութիւնը
շատ օգտակար բան է, որով գովելի նա-
խանձորդութիւն մը կը մտնէ իշխանա-
զուն պատանեաց մէջ:

Վայսերական ընտանիք: — Վայսերա-
կան ընտանեաց պիտոյքը հոգացողը ար-
քունի խորհրդականներուն գլխաւորն
է, որ կայսերութեան մէջ կայսերմէ
ետքը՝ պատուով առաջին անձը կը սե-
պուի: Վայսերական ընտանեաց հեռա-
ւոր ազգականները, որոնք խիստ բազ-
մաթիւ են, ուրիշ ստորնագոյն պաշտօ-
նեաներու ինամարկութեանը տակն են,
որոնց ապրուստին համար մասնաւոր
եկամուտ մը սահմանուած է. և դար-
ձեալ հարսանեաց ու թաղման ծախքե-
րը՝ այն գանձէն կը մատակարարուին.
բայց աս ամէն բաներուս ծախքը խիստ
չափաւոր է: Վայսեր ազգականքն ալ
եթէ հարկ ըլլայ՝ կրնան ծեծ ուտել և
իրենց աստիճանէն ձգուիլ. և կրնայ
կայսրը ինչուան զիրենք արքունական
անձանց թիւէն դուրս հանել, ու հա-
սարակ ժողովրդեան կարգն անցընել:
Վայսրը ու իր որդիքն և առաջին կարգի
իշխաններն իրենց զգեստներուն վրայ
նկարակերտ վիշապներ կը կրեն որոնք
իրարմէ կը զանազանին ճիրաններուն
թուովը:

Վերկայ կառավարութիւնը տասու-
երկու ազնուականութեան պատուա-
նուն որոշած է կայսերական ընտանեաց
անձանց համար: Այս ազնուականու-
թիւնն այլ և այլ աստիճաններ ունի:
Նշորանիկները կայսեր հրամանաւ կը
ժառանգեն իրենց հօր պատուանուննե-
րը. ամենէն ստորին պատուանունն ալ
միշտ յաջորդաբար կը շարունակուի ին-
չուան որ ցեղը լմննայ: Իսկ ընտա-
նեաց ուրիշ անձիւքը որ անդրանկան ի-
րաւունքը չունենան, միշտ աւելի ստոր-
նագոյն աստիճան մը ազնուականու-
թեան և պատուոյ կ'ունենան:

Վայսերական ընտանեաց կանայքն
ալ իրենց վիճակին համեմատ աստի-
ճան մը և պատուանուն մը ունին: Եր-
բայժ օրէնքները աւելի դժուարացու-
ցին ազնուականաց վիճակը: Եւ որով-
հետեւ որ և իցէ պաշտօնի հասնելու
համար բաւական չէ ազնուական ըլլա-
լը, ան պատճառաւ ազնուականութիւնը
մեծ բան մը չսեպուիր շինաց մէջ:

Վերին ժողով: — Վերին ժողովքը
կ'որոշէ ազգային ամէն կարեւոր գործո-
ղութիւնները. բայց ի գործ դրուելէն
առաջ հարկաւոր է բաց ի կայսեր հա-
ւանութենէն, վեց առաջին կարգի ա-
տեաններու նախագահներուն և ծիսա-
կան ատեաններուն նախագահի փոխա-
նորդներուն հաւանութիւնն ու հաճու-
թիւնը որպէս զի որոշմունքնին ի գործ
դրուի: Այս ժողովքը երկու գլխաւոր
նախագահ ունի որոնցմէ մէկը ազգաւ
Սանջու ու միւսը շինացի պիտի ըլ-
լայ:

Վայսրը թէ որ նոր բան մը ուզենայ
ընել՝ պէտք է նախ ներքին ժողովքին
հաւանութիւնն ընդունի, ու բոլոր կա-
րեւոր գրուածքները այս ժողովքին ձեռ-
քէն պէտք է անցնին: Սակայն հան-
դերձ այսու ամենայնիւ իրենց իշխա-
նութիւնը շատ չափաւորեալ է և իրենց
որոշած բաները շատ ծանր ի գործ կը
դրուին, և երբեմն ինչուան կայսեր մէկ
խօսքը կրնայ բոլոր իրենց ըրած որոշ
մունքը փճացընել:

Բարոյապէս մտածելով անկարելի
բան էր այսպիսի լայնածաւալ կայսե-
րութիւն մը դիւրաւ կառավարելը եթէ
կառավարութիւն միապետական և նիւ-
թական չըլլար, անանկ որ գործիքի մը
պէս կը շարժի, որով ամէն բան մայրա-
քաղաքէն կը կախուի: Այսով թէպէտ
և տէրութեան ամէն մէկ գաւառը ա-
ռանց մեծ դժուարութեան մը կանո-
նաւորեալ կերպով կը կառավարուի, սա
կայն մէկալ կողմանէ հանձարեղ և մեծ
ձեռնարկութեանց յարմար անձիւք՝ մի-
ջոց չունին իրենց հանձարը դուրս ցատ-
կեցընելու. վասն զի անանկ ճիշդ և
նիւթական կարգերով կը կառավարուին

Չինացիք, որ եթէ մէկը անոնցմէ դուրս ելլայ՝ խստիւ կը պատժուի :

Ներքնադաստիարակութիւնը մոլորակք :

Սերջին ժամանակներս տակաւին և ոչ հարիւրամեայ շրջան մը լրացաւ, աստեղաբաշխութիւնը մեծ յառաջագիմումիւն ըրած կը սեպուի նորանոր մոլորակաց գիւտերով. և մեծապէս կը սխալի թէ որ մէկը կարծէ թէ այս երազ և հզօր արշաւանաց դիմաց ասպարէզը լմնցաւ : Վիտուլթեանց աշխարհքը ամենաբեղուն երկիր մըն է, անդադար կ'արտադրէ առանց սպառելու, վասն զի բնութիւնն է իր գանձարանը :

Եւս հարիւրամեայ չեւ ևս լրացած ժամանակն երեք պարբերութիւն կրնայ բաժնուիլ ըստ մոլորակաց պատմութեանն : Եւս շրջին՝ անցեալ դարուն վերջերն, երբոր մեծն Հէրշել Ուրանոսը գտաւ (13 մարտ 1781) . երկրորդը ներկայ դարու սկիզբը, երբոր չորս մանր մոլորակները գտնուեցան հրատայ և լուսնթագին մէջտեղը (1 յունվ. 1801 . 23 մարտ 1807) . իսկ երրորդը՝ վերջի տասնհինգ տարիներս (սկսեալ 8 դեկտ. 1845), ուր մէկ մոլորակ մը առաջին կարգի (Պոսիդոն), և 57 ալ մանր աստեղատիպներ յայտնուեցան ուրոնցմէ վերջինը քանի մը ամիս է որ գտնուեցաւ :

Եւս երազ յառաջագիմումիւնը տեսնելով ինչ կը յուսացուի առաջիկայ տարիներս : Եւս դեռ այդ մոլորակաձեւ երկնակալ զինուորութիւնը ակ խոնջ և յոգնած հանգիստ պիտի առնէ աւ ժամանակ մի իր աշխարհակալութեան նոր երկիրներուն վրայ :

Ոչ այդպէս, կրկնեցին այս օրերս գիտնական ձայները . միշտ ոյժ կայ, որ չափ որ նոր աշխարհք կան, դիմենք անոնց :

Ո՞վ է այդ ձայներուն պարագլուխը, և որոնք են այդ նոր աշխարհքները : Վանք եղածներուն, և կը համոզուինք

որ 1860 չորրորդ պարբերութեան մը սկզբնատարին պիտի ըսուի :

Եւս լեռի, ծանօթ է մեր ընթերցողաց, Վաղղիոյ կամ թէ մանաւանդ դարուս արդի առաջին աստղաբաշխը, որ Պոսիդոնը գտաւ իր Գրէն Ժայռիւ, ինչպէս ըսեր էր երբեմն Եւսակոյ՝ իր այժմու փառաց նախորդը . դարձեալ մէկ մեծ խնդիր մը և նոր մտածութիւն մը յուզեց, քանի մը ամիս է, բոլոր Եւսակոյ գիտնոց, ճեմարանաց և լրագրոց մէջ :

Եւս լեռի, ինչպէս Պոսիդոնի գիւտին ատենը երեցուց, երկար տարիներէ ՚ի վեր է որ մոլորակային դրութիւնը մասնաւոր կերպով մը քննելու և ճշդ դելու և իբր թէ վերջին ձեռք զարնելու ետեւէ եղեր է . և իր գլխաւոր գործքն եղած է այս բանիս համար, կատարեալ կերպով մը համաձայնեցնել դարերէ ՚ի վեր եղած դիտողութիւնները՝ հայեցողական մասին հետ : Ս ասն զի ինչպէս երեւելին Պէսըլ գերմանացի աստեղաբաշխը երեսուն տարի առաջ ըսեր էր, միշտ զրոյւած է թէ համաձայնուած են դիտողութիւնները հաշիւներուն հետ, բայց ոչ երբեք զգուշաւոր քննութեամբ մը ապացուցուած :

1842 տարուին սկսեալ փայլածուին շարժմանը վրայ, որ մինչև հիմա մօտաւորագոյն մոլորակը սեպուած էր արեւու, Եւսակոյ դիտարանին վերատեսուչը ամէն մտադրութիւնը ժողված էր . և արդէն իր հետազօտութիւններն այս խնդրոյն նկատմամբ հրատարակեց մասնաւոր գրութեամբ մը . բայց լուծումը թերի թողուլ հարկաւորեր էր, ուստի պէտք էր որ նորէն ձեռք առնուր զայն աւելի մանրազնին և նորակերպ քննութեամբ . որովհետև շատ երկբայութիւններ և անիմանալի խառնակութիւններ մէջը կը բովանդակէին :

Փայլածուին շարժմանը ճշդելուն գլխաւորագոյն դժուարութիւնը նախ զայն դիտելն է, պատճառաւ արեւուն ճառագայթիցը մէջ ընկղմած ըլլալուն . և կարելի չէ արեգական միջօրեակաւնին վրայ բարձրացած ժամանակը դի-